

LABOR et EDUCATIO

nr 3/2015

POLEMIKI I DYSKUSJE

Andrzej Zwoliński

Uniwersytet Papieski Jana Pawła II w Krakowie

Wychowanie do patriotyzmu

Education for Patriotism

Wstęp

W czasie wykładu, dnia 6 maja 1842 r., Adam Mickiewicz mówił: „Filozofia tegoczesna, która uważa ludzi za bryłki, zgarnione w ogół i poruszane machiną rządową, nie może nam rozwiązać tej ważnej zagadki. Ale fizyka nowożytna spostrzegła już związek tajemny między częstkami jednej całości organicznej a ogółem (gatunkiem), wyobrażającym ideę tych jestestw. Krzew północny, przeniesiony na południe puszcza liście i kwitnie zawsze współcześnie z rozwijaniem się swego gatunku na ziemi ojczystej. Brzoza, to drzewo poetyczne stron naszych, posadzone w Szwajcarii lub we Włoszech, długo na wiosnę stoi naga wśród zazielenionych migdałów i kasztanów. (...) Nie możnaż tedy byłoby uczynić stąd wniosku, że ludzie, te stworzenia posiadające największą i najsilniejszą masę życia, są związani z sobą daleko mocniej i głębiej? (...) Teraz dopiero dają się pojąć owe wyrazy pieśni legionowej: »Jeszcze Polska nie zginęła, kiedy my żyjemy«. Każdy bowiem człowiek, mający w sobie iskrę narodową, gdziekolwiek się znajduje, skoro myśli, czuje, działa, może być

pewnym, że w tejsze chwili miliony współrodaków jego myślą, czują i działają podobnie, jak on. Ta spójnia niewidzialna łączy każdą narodowość”¹.

Mickiewicz zdecydowanie odcina się od koncepcji mechanicznego, poruszanego państwową strukturą, związku jednostek w narodzie. Wskazuje na wewnętrzną siłę życia narodu, której źródłem jest duchowość tworzących go ludzi. Problem relacji jednostki do całości społeczności narodowej ciągle jest jednak zagadnieniem dyskutowanym.

Obowiązek troski o kulturę narodową

Ze względu na bardzo ścisły związek kultury narodowej z istnieniem samego narodu zrodził się postulat zainteresowania każdego członka narodu dobrami kulturalnymi. Troska o dobro wspólne, w przypadku narodu, jest troską o rozwój i przechowanie kultury narodowej. Tak też można rozumieć słowa Cypriana Kamila Norwida definiujące ojczyznę jako „wielki – zbiorowy – Obowiązek”.

W szczególności sprowadza się on do zachowania właściwego rozumienia *narodu*. Degradacja kultury narodowej może być bowiem wynikiem błędnego jej rozumienia. Edward Józef Abramowski, socjolog i socjalista polski, zauważył, że nie można poprzestać na etnograficznym rozumieniu narodu. Jak pisał: „Sama zasada Polski etnograficznej jest zasadą fałszywą, pojęciem utopijnym, nierealnym. Historia nie zna narodów etnograficznych; są tylko szczepy lub plemiona etnograficzne, to co służy do tworzenia narodu. Narody najbardziej rozwinięte i jednolite, posiadające swoistą duszę i cywilizację, młodsze i silne, są wielkim zbiorowiskiem różnych ras, szczepów i plemion”². Zapomnienie o różnorodności, która składa się na naród, zubaża jego kulturę, czyni ją monolityczną i martwą.

Kanclerz Bernard ze szkoły filozoficznej w Chartres (wiek XII) stawiał przed ówczesną młodzieżą zadanie studiowania historii i myśli ojczystej. Pisał: „Jesteśmy jak gdyby karłami, którzy wspięli się na ramiona olbrzymów, aby mogli więcej i dalej od nich widzieć i to bynajmniej nie dzięki bystrości własnego wzroku, ani wzrostowi ciała, lecz dlatego, że wznosi ich i wywyższa wiel-

¹ Cyt. za: Z. Wasilewski, *O życiu i katastrofach cywilizacji narodowej*, Nakładem Księgarni i Składu Nut Perzyński, Niklewicz i Sp, Warszawa 1921, s. 111–112.

² E. J. Abramowski, *Pisma publicystyczne w sprawach robotniczych i chłopskich*, „Społem” Związek Spółdzielni Spożywców R.P, Warszawa 1938, s. 271.

kość olbrzymów”³. Wartości kultury wypracowuje się poprzez sięgnięcie po dorobek poprzednich pokoleń. Pokolenia bowiem ubogacają się łańcuchem tradycji, dziejów i przykładami „olbrzymów ducha”, którzy zapisali swe życie w sposób szczególny. Stali się w ten sposób ogromnym kapitałem duchowym następnych pokoleń. Poznawanie ich życia, sposobu myślenia i działania, jest jednym ze sposobów troski o dalszy rozwój kultury narodowej.

Przeszłość, zapisana w różny sposób, słowem, ale i pamiętkami materialnymi, staje się ciągle świeżym i mocnym źródłem wartości i dóbr kultury narodowej. Zarówno zasługi króla Kazimierza Wielkiego, dbającego o rozwój miast i obronność kraju, jak i troska o rozwój umysłowy i kulturalny narodu, jak to miało miejsce np. za króla Zygmunta I Starego (1506–1548), Zygmunta Augusta (1548–1572) i Stefana Batorego (1575–1586) w równym stopniu ubogacały kulturę narodową. Wielość jej form i treści pozwala widzieć w niej wspólne dzieło całej społeczności narodowej – od najdawniejszej przeszłości po najbliższą współczesność. Spojrzenie takie łączy się z szacunkiem i poważnym traktowaniem każdego aspektu dziejów narodu⁴.

Troska o kulturę narodową jest też rodzajem patriotyzmu. Jest bowiem już dzisiaj budowaną przyszłością narodu. Zapewnia ciągłość, a tym samym żywotność kultury w nowym jej etapie, który ledwie się zaczyna, ale ma mocne korzenie, którymi sięga do dorobku i mądrości wieków.

Pojęcie patriotyzmu

Źródłosłów słowa „patriotyzm” wiąże się z greckim określeniem „patriotes”, które dotyczy społeczności jednojęzykowej na małym terytorium, chociaż niektórzy wiążą je ze słowem łacińskim „patria” – co oznaczałoby raczej „ojcowiznę” lub „dziedzictwo”. Jest słowem należącym do zakresu uczuć, emocji i woli, a nie wiedzy czy praktyki. Podstawowy obszar osobowy patriotyzmu zakreśla odpowiedź na pytanie: „kim się czujesz? z kim jesteś?” Jest ono z konieczności wieloznaczne, gdyż wyraża przywiązanie do narodu, czy państwa, co jest niezwykle trudno zdefiniować przy wspomnianej już wieloznaczności pojęcia naród.

Patriotyzm łączy się z pojęciem ojczyzny. Oznacza taką postawę, w której następuje związanie życia jednostki z ojczyzną, co łączy się z troską o jej dobro,

³ Cyt. za: J. Ciechanowicz, *Droga geniusza*, „Polski Przewodnik”, Nowy Jork, 9 X 1998, s. 18.

⁴ Zob. B. Chlebowski, *Rozwój kultury polskiej*, Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1917, s. 4–30.

rozwój i przyszłość. Początek tego związku sięga życia rodzinnego. Jak zauważył ks. Konstanty Michalski: „Żywymi cegiełkami olbrzymiego domu ojczyzny, jaki obecnie budujemy, są polskie rodziny. Jeżeliby się nam zaczęły rozkładać te żywe cegiełki, nie na wiele by się nam przydały i mądrze obmyślane konstytucja państwowa i dobre, sprawne rządy”⁵.

Patriotyzm, który zawiera w sobie odpowiedź na pytanie o rodzaj owych relacji, był w przeszłości określany jako cnota chrześcijańska. Z jednej strony pisano o nim, jako o naturalnym uczuciu, jakie rodzi się w wyniku trwania w danej społeczności, a z drugiej strony podkreślano, że „Bóg tego chce; bo patriotyzm jest wspaniałym i wonnym kwiatem natury ludzkiej; bo patriotyzm ukazuje się nam jako cnota, tak wielka, tak szlachetna, że staje obok miłości Boga i miłości synowskiej”⁶.

Jako element sprawiedliwości patriotyzm ma swe źródło przede wszystkim w woli człowieka, jest jej sprawnością, pozwalającą na szybkie i chętne podjęcie obowiązków względem ojczyzny. Nie jest więc uczuciem, chociaż ono może przyczyniać się pozytywnie do podjęcia i kontynuowania działań. Patriotyzm jest szczególną sprawiedliwością, gdyż inaczej niż w sprawiedliwości wymiennej, w której dług jest ściśle określony, w patriotyzmie jesteśmy „winni” ojczyźnie wszystko, czym jesteśmy i nie potrafimy nigdy w pełni naszego długu wobec niej spłacić. Ponadto ojczyzna nie jest obcym względem jednostki kontrahentem (jak w sytuacji sprawiedliwych roszczeń), lecz jest większą całością, którą ją ogarnia jako swą część. Patriotyzm nie pozwala również na pogwałcenie zasad sprawiedliwości uniwersalnej, należnej każdemu człowiekowi. Ojczyzna jest bowiem nierozzerwalną częścią większej całości, i niemożliwe jest całkowite odłączenie jej od niej. Stąd sprawiedliwość względem narodu wymaga od nas więcej w stosunku do ojczyzny, ale nie znosi obowiązków wobec innych. Podobnie jak patriotyzm nie zaprzecza miłości uniwersalnej, a nawet ją wzmacnia⁷.

Z patriotyzmem łączyła się gotowość do ponoszenia ofiary na rzecz dobra wspólnego narodu. Arcybiskup Lwowa, Józef Bilczewski, w 1923 r. w swoim ostatnim przed śmiercią liście pasterskim na temat miłości Ojczyzny, napi-

⁵ K. Michalski, *Nova et vetera*, Rzym 1979, s. 125.

⁶ O. de Munnynck, *Patriotyzm a nacjonalizm*, „Prąd”, 14, 1926, nr 3, s. 133; Zob. J. Giertych, *My nowe pokolenie. O harcerekiej służbie w Polsce*, Skład Główny w księgarni Ossolineum Warszawa 1929, s. 7–8.

⁷ I. M. Bocheński, *O patriotyzmie*, Wydawnictwo Odpowiedzialność i Czyn, Warszawa 1989, s. 11–14.

sał m.in.: „że cnoty obywatelskiej szczytem jest brać z ojczyzny jak najmniej, a oddawać jej z siebie, ze swego dorobku codziennego w dwójnasób i dziesięciokrotnie za wszystko, co się ze wspólnego jej skarbcza narodowego, państwowego wzięło i wciąż bierze”⁸.

Patriotyzm, jako cnota i postawa podkreślająca wartość narodu, był często w historii atakowany, zwłaszcza gdy chodziło o niszczenie poczucia więzi i siły narodowej. Ośmieszanie postaw patriotycznych, ograniczanie cenzuralne dostępu do kultury narodowej, czy też zwykle przemilczanie tematu miały na celu wytworzenie nowych społecznych relacji i postaw narodowych. Bolesław Prus na początku XX wieku, w Polsce jeszcze pozostającej pod rozbiarami, napisał: „Obok walki z religią katolicką biurokracja toczyła jeszcze zaciekleszy bój z narodowością i patriotyzmem polskim. Nasi szanowni cywilizatorowie zbyt mało posiadali wykształcenia, ażeby rozumieć, iż jakikolwiek choćby patagoński patriotyzm jest lepszy od politycznego nihilizmu. (...) Patriotyzm jest specjalną formą uczuć społecznych, które ludzi spajają ze sobą, każą im zapomnieć o własnym egoizmie, czasem popychają do poświęceń, a w każdym wypadku nieco hamują dzikość i okrucieństwo człowieka, nieco wynoszą go ponad ciasny zakres jego osobistych interesów. (...) Takie to uczucie tępią u nas za pomocą drwin z historii albo jej fałszowania i za pomocą wreszcie maszyny cenzuralnej. (...) Polak miał obowiązek uczyć się gramatyk: rosyjskiej, niemieckiej, francuskiej, łacińskiej, greckiej, a nawet cerkiewno-słowiańskiej. Nikt jednak nie mówił mu, że jest komórką narodowej całości, że nie mógłby ani rozwijać się fizycznie i duchowo, ani nawet istnieć bez ziemi, po której stąpa, wody, którą pije, bez chłopca, który go karmi itd. A jeśli tak jest i jeżeli całe nasze życie zawdzięczamy otoczeniu, toć i względem tego otoczenia musimy poczuwać się do jakiś obowiązków, do jakiegoś długu wdzięczności. Nie tylko więc jest zbrodnią, nie tylko jest hańbą szkodzić tym naszym dobrodziejom (...), ale nadto jest prawem uczciwości i honoru (...) oddać im tyle przynajmniej, ile bierzemy od nich. Na tym polega patriotyzm, ale tego nie uczono naszej młodzieży, a raczej wskazywano jej, że gdzieś nad Wołgą czy Uralem

⁸ J. Bilczewski, *List pasterski na Wielki Post 1923 r. O miłości ojczyzny*, [w:] J. Bilczewski, *Listy pasterskie, odezwy i mowy okolicznościowe*, Nakładem Towarzystwa „Biblioteka religijna”, Lwów 1924, t. 3. s. 345. Zob. tenże, *Orędzie do duchowieństwa o zadaniach tegoż w obecnej chwili*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 18, 1918, s. 184–185; tenże, *Orędzie do duchowieństwa: O zachowaniu się w chwili obecnej*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 19, 1919, s. 59–65; Z Łoziński, *Chrześcijańska Miłość Ojczyzny i Praca Narodowa*, Drukiem i nakładem drukarni i zakładów litogr. J.B. Lange, Tow. AKC, Gniezno 1919; I. Kruszyński, *X Tydzień Społeczny Odrodzenia*, „Prąd” 18, 1931, t. 21, s. 92.

istnieją dobrze płatne posady. Nic nie znaczy, że tu urodziłeś się i wychowałeś, gdyż tam dadzą ci dwa do trzech tysięcy rubli pensji, a jeśli będziesz obrotny, możesz zarobić i więcej. W taki sposób wychowywały się pokolenia kosmopolitów i internacjonalistów. Więc jedni żyli w tym kraju z obojętnością w sercu dla jego nędzy, inni nawet drwili sobie ze »zgniłej Polski«, która zasłaniała im żywe społeczeństwo”⁹.

Jeden z wybitnych polskich pisarzy na emigracji, Włodzimierz Odojewski, pisał: „Patriotyzm związany z własnym krajem, z jego historią, kulturą, literaturą bywa pomawiany o nacjonalizm. Propaguje się unifikację, zlanie się z Europą, w imię jakiejś zmistyfikowanej, »multinacjonalnej«, wymieszanej Europy, która jest takąż samą utopią jak tamta marksistowska. Ci polscy ‚europejczycy‘ maszerują do Wspólnoty, głosząc hasła upodobnienia, wyrwania z historycznych korzeni, krzycząc: precz z martyrologią narodową i specyficznym polskim losem. (...) Niestety, jak widać, każda epoka rodzi ideologów, chcących koniecznie uszczęśliwić swymi pomysłami innych, a jeżeli im się inni nie poddają, ostemplowują ich jakimś obelżywym epitetem: szowinizm, rasizm (...). Naród, który wyrzeka się przeszłości, przestaje istnieć”¹⁰

Nie ma jednej definicji patriotyzmu, podobnie jak niemożliwe jest zdefiniowanie jakiegokolwiek miłości. Człowiek zbyt osobiście, angażując się cały, współtworzy jej treść, by można było znaleźć jakieś jej uniwersalne określenie. Każde pokolenie musi też znaleźć osobistą treść i wyraz patriotyzmu, w zależności od okoliczności społecznych, politycznych i kulturowych. Stąd ciągłe dyskusje na temat jego definicji, formy, granic itp., są wciąż aktualne i bardzo potrzebne¹¹.

Miłość ojczyzny jest – według nauki chrześcijańskiej – nakazem sumienia. Wiąże się więc z poczuciem powinności, odmiennym od doznań emocjonalnych. Praźródło patriotyzmu upatrywano nawet w Starym Testamencie (Judyta i inni bohaterowie narodu wybranego) oraz w miłości Jezusa Chrystusa do ziemskiej ojczyzny (płacz nad Jerozolimą), a także w kulturze starożytnej, dostarczającej wzorów heroizmu i cnót obywatelskich, jak również antywzorów: zdrady, braku męstwa i egoizmu wobec potrzeb zbiorowych.

⁹ B. Prus, Kronika tygodniowa z 3 marca 1906 r.

¹⁰ Cyt. za: J. R. Nowak, *Patriotyzm czy kosmopolityzm?*, „Nasza Polska”, 1998, nr 24 (142), s. 8.

¹¹ Zob. M. Braun-Galkowska, *Patriotyzm – cnota zapomiana?*, [w:] *Szkoła miejscem kształtowania postawy patriotycznej*, red. J. P. Cichocka (seria: Biblioteka „Niedzieli”, nr 64), Częstochowa 1998, s. 77–90; A. Kłosowska, *Kraj, do którego się wraca. Czym jest ojczyzna dla lubelskich studentów*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1993, s. 49–56.

Według nauczania Kościoła patriotyzm wynika z Chrystusowego wezwania do traktowania przykazania miłości jako reguły postępowania. Ewangeliczne jego rozumienie nie zezwala na sprowadzanie do odmiany grupowego egoizmu, mogącego stać się źródłem jakichś konfliktów z innymi narodami. Bo gdy przykazanie miłości bliźniego nie zobowiązuje, by wszystkich ludzi kochać w sposób identyczny, zakaz nienawiści jest uniwersalny. Ale miłość dopuszcza też stopniowanie – zależnie od mniej lub bardziej ścisłych więzi międzyludzkich (tzw. *ordo caritatis*). Należy kochać przede wszystkim Boga, następnie rodziców, zaś kolejnym przedmiotem miłości, powinna być – zdaniem św. Tomasa z Akwinu – ojczyzna, gdyż jej właśnie, po Bogu i rodzicach, zawdzięczamy najwięcej wartości: język, tradycję, kulturę, osobowość etniczną, etos¹².

Z miłością ojczyzny wiąże się poczucie szczególnej jedności z wszystkimi, którzy ją tworzą. Święty Augustyn czuł się obywatelem imperium rzymskiego, ubolewał nad dewastacją miasta Rzym i miał świadomość obowiązków wobec ojczyzny¹³.

Święty Tomasz z Akwinu patriotyzm uważał za tak ważną cnotę, że wyodrębnił ją spośród innych cnót społecznych. Patriotyzm jest nawet dla niego nie tylko jedną cnotą, lecz zespołem cnót. Ma szczególną pozycję, bezpośrednio wiążąc się ze sprawiedliwością. Pośród trzech istotnych jej odmian (sprawiedliwość legalna, zamienna i rozdzielcza), patriotyzm łączy ze sprawiedliwością legalną, określającą obowiązki indywidualnych ludzi wobec społeczności. Wynika to z faktu, że ojczyzna jest źródłem zaistnienia i rozwoju swych członków. Sprawiedliwość zamienna i rozdzielcza zakładają możliwość pełnej realizacji należnych powinności. A w odniesieniu do ojczyzny (podobnie jak wobec rodziców), człowiek nigdy nie jest w stanie zrewanżować się za otrzymane wartości¹⁴.

Odmiany patriotyzmu

Patriotyzm bywa różnie praktykowany. Zależy to w dużej mierze od poszczególnych ludzi. Stąd jednak można mówić o patriotyzmie emocjonalnym, który jest instynktowny, czuły, sentymentalny oraz o bardziej rozumowym¹⁵.

¹² Zob. św. Tomasz z Akwinu, *Summa theologica*, II–II, q. 101, a. 2, ad 3.

¹³ Zob. św. Augustyn, *De libero arbitrio*, 1, 6, 14, PL 32, s. 1229.

¹⁴ Zob. J. Kowalczyk, *Miłość ojczyzny w nauce św. Tomasa z Akwinu*, Wydawnictwo Pallotinium, Poznań 1975, s. 33–64.

¹⁵ Zob. S. Adamski, *Patriotyzm. Nasze względem Ojczyzny powinności*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1917, s. 11–21; K. Polak, *Oblicza patriotyzmu*, „Tygodnik AWS”, 1999, nr 34, s. 37.

W okresie zagrożenia bytu narodowego sformułowanie środków wyrazu patriotyzmu było zwykle radykalne i nasycone emocjami. Działacze polityczni i społeczni główną siłą patriotyzmu widzieli często w bezrozumnych porywach emocji. Przywódcy powstań narodowych mieli za sobą geniusz A. Mickiewicza, który wołał: „rozumni szalem”, oraz Słowackiego, który natrzęsał się z Poznaniaków, którzy w chwili wybuchu powstania pytali: „Skąd wziąć broń?”. Seweryn Goszczyński kreślił postać „patrioty – wariata”, w którym instynkt narodowy odzywa się w sposób gwałtowny i ostateczny. Patronował mu Rejtan z legendarnie snutej opowieści o śmierci samobójczej w dniu podpisywania traktatu rozbiorowego. Wymieniano także innych: Książka, który na wieść o klęsce maciejowickiej miał dostać pomieszenia zmysłów, Naruszewicza, Trembeckiego i Zabłockiego, którzy w chwili narodowej tragedii pogrążyli się w apatii i bezładzie. Książka Krupiński piętnował tak pojęty patriotyzm, którego skutkami są „paroksyzmy szaleństwa”, „halucynacyjne widziadła”, „egzaltacja posunięta prawie do obłąkania zmysłów”. Ale też wiele lat później pułkownik „Monter”, jeden z dowódców walczącej powstańczo Warszawy, na naradzie, która zdecydowała o wybuchu powstania warszawskiego mówił, że „furia odwetu zastąpi nam broń”¹⁶.

Wojna, zabory, niewola są dla narodu sytuacjami ekstremalnymi, które najczęściej wymuszają emocjonalne i instynktowne zachowania, by przetrwać. Na czas pokoju potrzeba jednak patriotyzmu bardziej racjonalnego, w którym miłość do ojczyzny znajdzie swój wyraz w zdolności do poświęcenia własnych ambicji politycznych, rezygnacji z planowanych, zbyt obciążających najbardziej grupę społeczną, zysków oraz w wprowadzaniu w życie społeczne, cierpliwie i wytrwale, pomimo przeciwności, zasad chrześcijańskich¹⁷. Bo patriotyzm przejawia się nie tylko w miłości jako pewnej intencji i skłonności, czy nawet geście, lecz także w całej praktyce życia, w pracy dla wspólnego dobra i w solidnej trosce o naród. Przeciwnością tej postawy jest wszelka forma prywaty, karierowiczostwa, koniunkturalizmu, dorobkiewiczostwa, zaprzędania się cudzym interesom i wysługiwania się wrogom narodu¹⁸.

¹⁶ Zob. M. Janion, *Wobec zła*, Wydawnictwo Verba, Chotomów 1989, s. 9–29; A. Bocheński, *Dzieje głupoty w Polsce*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 1988, s. 357–358.

¹⁷ Zob. F. Kwiatkowski, *Posłannictwo zmartwychwstałej Polski. Wiązanka myśli na czasie*, Wydawnictwo ks. Jezuitów, Kraków 1929, s. 12–46; S. Włoszczewski, *O czasie pracy z punktu widzenia interesu narodowego*, brak wydawnictwa, Warszawa 1922.

¹⁸ Zob. J. Lewandowski, *Naród w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1989, s. 40–43.

Błogosławiony ks. Bronisław Markiewicz, analizując sytuację Polski pod rozbiorami, pisał: „Mili Rodacy! Nie spodziewajcie się ode mnie mowy ozdobnej, ponieważ nie jestem człowiekiem słowa: czyn jest głównym zadaniem mojego życia. Natomiast śmiało i szczerze wyrażę moje myśli i odczucia; niczego nie pominę milczeniem. Odwaga i otwartość są obowiązkiem tych, których Bóg namaścił i posłał, aby w narodach krzewili dobro i tępiłi zło. (...) Są cztery dźwignie względnie czynniki, które stanowią o życiu i potędze narodów: 1. religia, 2. literatura, 3. historia i 4. byt polityczny. Ta ostatnie dźwignia czyli byt polityczny, jest koroną trzech poprzednich. Stąd gdy naród, który cieszy się jej posiadaniem, popełnia nadużycia wynosząc się nad prawo, wówczas trzy inne dźwignie, składające się na szczęśliwość narodu, maleją i tracą na swojej sile i zbawiennej doniosłości aż do zupełnego zaniku. Wskutek tego następuje w narodzie rozkład i haniebny upadek. A zatem lepiej nie posiadać bytu politycznego, aniżeli posiadając go popełniać nadużycia. „Szczęśliwsza bowiem (rzecz jest) być prześladowanym, aniżeli drugich prześladować. I właśnie pod tym względem nasz los należy ocenić jako pomyślniejszy, aniżeli los narodów, które są narzędziem naszego ciemnienia”¹⁹.

Patriotyzm może więc znajdować swój wyraz, w sytuacji szczególnego zagrożenia narodu, w ofierze składanej dla ojczyzny z najwyższych wartości, do których należy życie i zdrowie jednostek. Patriotyzmem jest jednak także codzienna praca, służąca rozwojowi i pomyślności innych członków wspólnoty narodowej. Powinien znajdować sposób swego wyrazu w każdej okoliczności i być praktykowany przez każdego, zgodnie z jego społeczną funkcją i możliwościami. Ten aspekt patriotyzmu mocno podkreśla papież Jan Paweł II²⁰.

Obowiązkiem poszczególnych jednostek wobec narodu, z którego pochodzą i w którym wzrastają, jest obrona dóbr narodowych, zarówno materialnych, jak i duchowych. Katolicka myśl społeczna w okresie międzywojennym w szczególny sposób uczulała społeczeństwo na różne możliwe formy patriotyzmu. Długi okres niewoli wykształcił w Polakach formę patriotyzmu, która była negacją tego, co niósł z sobą zaborca. Patriotyzm tymczasem może i powinien być okazywany także poprzez pozytywną pracę dla dobra społeczno-

¹⁹ B. B. Markiewicz, *Trzy słowa do starszych w narodzie...*, Michalineum, Marki 2000, s. 27, 128–129.

²⁰ Zob. J. Czajkowski, *Budujcie nowe społeczeństwo. Społeczeństwo, naród, państwo w myśli Jana Pawła II*, Wydawnictwo św. Stanisława, Kraków 1991, s. 128–129.

ści narodowej, przez dokładne wypełnianie swych codziennych obowiązków, odpowiedzialność i zaangażowanie społeczne²¹.

Gdy zachodzi taka konieczność, wówczas „obowiązkiem moralnym wobec narodu, który trzeba wykonać, choćby to było połączone z bólem uczuć humanitarnych (...) jest śmierć polityczna jednostki – to niewątpliwie ciężki fakt. Ale bywa konieczny, by naród mógł żyć”²². Takie sytuacje miały miejsce w okresie Polski Ludowej, gdy bierność wobec politycznych i ideologicznych propozycji partii komunistycznych była wyrazem troski o przyszłość narodu i jego kultury. Ale gdy zmieniły się realia trzeba było bierność polityczną, wycofanie się z życia społecznego i politycznego, a więc swoistego rodzaju „bierny patriotyzm”, choć z trudem, zamieniać na aktywność i włączenie się w pracę nad „zagospodarowaniem wolności” po 1989 roku, w III Rzeczypospolitej, gdy sytuacja wymagała „aktywnego patriotyzmu”.

W ramach miłości do ojczyzny rozróżnia się także tzw. patriotyzm lokalny, tzn. więź uczuciową z określonym miastem lub regionem. U Niemców, ze względu na specyfikę historii, patriotyzm określają dwa pojęcia: *Vaterland* (Ojczyzna – kraj, w którym człowiek się rodzi i wzrasta, kraj rodzinny) i *Heimat* („mała ojczyzna” – miejsce, w którym się „jest w domu”, miejsce urodzin, zamieszkania)²³.

W Polsce mówi się w tym kontekście najwyżej o różnicach folklorystycznych, gdyż ziemie polskie nie były przez dłuższy czas, jak np. niemieckie, konglomeratem państw. Jeszcze inaczej jest na Wschodzie, gdzie bliskim znaczeniem słowo *Rodina* odnosi się do Rusi, do Rosji, i do Federacji Rosyjskiej – i nie ma tam odpowiednika landu, stanu czy regionu.

Polskimi odpowiednikami *Vaterland* i *Heimat* są terminy spopularyzowane w socjologii przez Stanisława Ossowskiego: *ojczyzna ideologiczna* (taka sama dla wszystkich członków danego narodu, przyporządkowana całemu na-

---

²¹ Zob. W. Bandurski, *U trumny bohatera: trzy mowy wygłoszone/przez Władysława Bandurskiego*, Centralne Biuro Wydawnictw Naczelnego Komitetu Narodowego, Kraków 1918, s. 12–13; W. K., *Na dziesięciolecie niepodległości Polski*, „Przewodnik Społeczny” 9:1928, nr 10, s. 412–413.

²² J. Czajowski, *Budujcie nowe społeczeństwo...*, dz. cyt., s. 112. Zob. S. Sopuch, *W mroźne dni dla Ojczyzny Warszawa u ołtarza świętych patronów Polski*, Kraków 1920, s. 4–6; J. Teodorowicz, *Cud nad Wisłą*, „Na przełomie”, Poznań 1923, s. 251–264.

²³ Zob. J. Żmudzki, „*Vaterland*” i „*Heimat*” w nowej rzeczywistości niemieckiej, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. J. Bartmiński, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej, (seria Pogranicze, nr 1), Lublin 1993, s. 263–273.

rodowi) i *ojczyzna prywatna* (różna dla różnych członków narodu, więź nawykowa, np. „Polska Piłsudskiego” i „Polska Dmowskiego”)²⁴.

Niekiedy używa się terminu *patriotyzm gospodarczy* na określenie szczególnego stosunku, wynikającego z prostego rachunku ekonomicznego, do gospodarki i pracy danej wspólnoty narodowej. Patriotyzm w historii wielokrotnie stawał się bowiem motorem działań gospodarczych. Znane powszechnie są patriotyczne motywacje i sukcesy Hipolita Cegielskiego w Poznaniu oraz twórców wielkopolskiego ruchu spółdzielczego. W Galicji Stanisław Szczepanowski, uznawany za wielkiego patriotę, zrezygnował z kariery i pomnażania własnego majątku w Anglii, powrócił do kraju, by tutaj zakładać przemysł naftowy. Franciszek Stefczyk celem wyrwania chłopu galicyjskiego z niewoli lichwy zakładał sieć kas spółdzielczych. W wielu krajach motywami patriotycznymi uzasadnia się działania mające na celu zapobieganie nadmiernemu importowi artykułów i wykupywaniu majątku produkcyjnego przez kapitał zagraniczny (np. w Japonii i Niemczech)²⁵.

Wszystkie te odmiany i „rodzaje” patriotyzmu wskazują na różne aspekty miłości ojczyzny. Jest ich wiele, bo rzeczywistość ojczyzny jest bogata i złożona, a relacje z nią poszczególnych jednostek często bardzo indywidualne.

Wychowanie patriotyczne

Do patriotyzmu, jak do każdej duchowej sprawności, człowieka można wychować. Ten wymóg w szczególny sposób dotyczy działań ludzi wobec osób młodych, wchodzących dopiero w życie społeczne. Rolę pierwszych nauczycieli miłości ojczyzny spełniają rodzice i nikt ich nie jest w stanie w tej roli zastąpić²⁶. Dom rodzinny powinien być naturalnym miejscem spotkania się dziecka z treściami narodowymi i religijnymi. Jeden z katolickich księży – społeczników pisał: „Znałem dom polski, w którym jedno ze starszych dzieci było obowiązane innym, pracującym ręcznie, czytywać codziennie rozdział »Żywo-

²⁴ Zob. S. Ossowski, *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, „Myśl Współczesna” 1946, nr 2, cyt. za: tenże, *O ojczyźnie i narodzie*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1984, s. 26–30.

²⁵ Zob. M. Dębowska, J. Kozia, *Patriotyzm gospodarczy*, „Niedziela”, 2004, nr 23, s. 15; J. Tazbir, *Służba ojczyźnie, służba sakiewce*, „Polityka”, 2004, nr 2, s. 62–65.

²⁶ Zob. S. Adamski, *W imię Ojczyzny polskim rodzinom*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1918; J. Winkowski, *Patron braterstwa młodej Polski*, Drukarnia W. L. Anczyca i Spółka, Zakopane 1926, s. 9–15.

tów Świętych Pańskich« i z »Historii narodu polskiego«²⁷. Bo istotną pomocą do wychowania w duchu narodowym i religijnym mogą być pociągające przykłady świętych Polaków z czasów dawnych i współczesnych²⁸.

W wypełnieniu zadania wychowania do patriotyzmu rodzinę powinni też wesprzeć duchowni i nauczyciele. Tylko wspólny wysiłek, podjęty w imię lepszej przyszłości dla całego narodu, może przynieść upragnione efekty²⁹.

Patriotyzm stanowi ogromną moc jednoczącą naród oraz doskonali życie wspólnotowe. Jest środkiem na wyjście z egoizmu jednostkowego lub grupowego w kierunku dobra wspólnego wielkiej społeczności. Ruchy narodowo-wyzwoleńcze, wokół których jednoczyła się część społeczeństwa, odegrały znaczną rolę jako czynnik narodotwórczy, kształtujący świadomość całego narodu. Z powstań narodowych narodził się typ bohatera narodowego, do którego zaliczono T. Kościuszkę, J. H. Dąbrowskiego, księcia Józefa czy R. Traugutta. Z czterech hymnów – pieśni patriotycznych (*Mazurek Dąbrowskiego*, *Boże coś Polskę*, *Warszawianka* – 1831r. i *Rota*) trzy pierwsze powstały w latach 1797–1831, czyli w okresie szczególnej intensyfikacji uczuć narodowych i mocnej potrzeby obudzenia ducha patriotycznego młodego pokolenia, a tylko *Rota* z początkiem XX wieku. Barwy narodowe polskie od 2. połowy XVIII stulecia czerwone (z odcieniami), białe i granatowe ustalił na biało-czerwone sejm powstańczy z 1831 roku. Upowszechniło się także stare godło państwowe, Orzeł Biały, jako pamiątka i symbol istnienia narodu. Jednym z głównych czynników rozwoju patriotyzmu polskiego było samookreślenie przez przeciwstawienie się zaborcy – wrogowi narodowemu. Antyrosyjskie, antypruskie i antyaustriackie nastawienia były bazą dla rozwoju solidaryzmu społecznego, który ukazywał wspólnotę interesów całej społeczności, wszystkich warstw i klas, nawet antagonistycznych. Solidaryzm eksponował często elementy irracjonalne. Wspólnota pochodzenia zobowiązywała do uznania nieistotności

²⁷ W. Bandurski, *Praca i cierpienie*, Nakład Gubrynowicza i Syna, Lwów 1921, s. 47. Zob. T. Kubina, *Cud wiary i polskości w Ameryce*, Niedziela, Częstochowa 1927, s. 11 n.

²⁸ Zob. M. Rode, *W służbie Boga i Ojczyzny. Sylwetki wielkich Polek: J. Karskiej, M. Darowskiej, M. T. Ledóchowskiej i J. Zamoyskiej*, Nakładem Seminarium Zagranicznego Potulice 1935; S. Helsztyński, *Bohater Warszawy. Ksiądz kapelan Ignacy Skorupka 1893–1920*, brak wydawnictwa, Poznań 1937.

²⁹ A. Łosiński, *Instrukcja dla księży zakładających Polski Związek Ludu Katolickiego z 21 XI 1918 r.*, „Przegląd Diecezjalny”, 1918, s. 420; *Ojciec św. o zadaniach Polski*, „Prąd” 18: 1931, t. 20, s. 335–337; Walny Zjazd Delegatów Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycieli Szkół Powszechnych, „Prąd”, 21: 1934, t. 27, s. 50–52. Por. S. J. Rożej, *Religijny wymiar Jasnej Góry w życiu polskiego narodu*, [w:] *W kierunku religijności*, red. B. Bejze, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1983, s. 222–253.

różnic i konfliktów wewnątrzspołecznych. Kształtowała się, w oparciu o docenione wartości emocjonalne, a także racjonalne, solidarność narodowa. Nakazywała zespolenie z rodakami bez zamazywania istniejących między nimi różnic, uznając je za drugorzędne wobec zagrożenia narodowego³⁰.

Wychowanie patriotyczne dokonuje się także poprzez aktualne świadectwo liderów i przywódców narodowych. Stąd tak bardzo ważną rolę wychowawczą pełni postawa polityków, nauczycieli i ludzi prezentujących autorytet ważnych instytucji społecznych. Pozytywnym przykładem z historii silnego wpływu wychowawczego liderów narodu na wychowanie patriotyczne może być postawa duchowieństwa wobec odradzającej się Polski.

Biskupi polscy entuzjastycznie powitali powstanie państwa i wspominali długo jego rocznicę w licznych listach pasterskich. Przypominali, że naród, zebrany wreszcie w jedno przez nowe państwo, powinien pamiętać o możliwościach, jakie przed nim stoją. Wyrażając swoją radość, mówili jednocześnie o odpowiedzialności i koniecznej ofiarności na rzecz nowej Polski. Listom tym bowiem towarzyszył kontekst ciągle niepewnej przyszłości i walki o granice państwa³¹.

Biskup przemyski, Józef Pelczar, w 1919 r. w swoim liście otwartym do posłów wyznawał: „Przez całe życie tęskniłem za Polską wolną, silną i świętą, modliłem się o taką Polskę i pracowałem, jak mogłem, dla takiej Polski. (...) Modliły się, pracowały i cierpiały miliony prawych Polaków na ziemi. Wreszcie wybiła godzina sprawiedliwości Bożej; sprawiedliwość Boża w wielkiej wojnie obaliła trony następców carycy Katarzyny, Fryderyka II i Marii Teresy; miłosierdzie zaś Boże kazało powstać Polsce na życie nowe. Stał się cud wielki, którego chyba ślepy na duszy nie widzi”³². Osobisty ton listu i jego wymowa świadczą, jak dalece powstanie państwa polskiego było wydarzeniem dotykającym Polaków indywidualnie.

³⁰ Zob. T. Łepkowski, *Polska – narodziny nowoczesnego narodu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967, s. 443–473.

³¹ Zob. S. Łukomski, *List pasterski z okazji 10-tej rocznicy niepodległości*, „Wiadomości Kościelne Diecezji Łomżyńskiej” 1928, nr 9; Z. Łoziński, *List pasterski z okazji 10-lecia ogłoszenia przez Radę Regencyjną niepodległości Polski*, „Piński Przegląd Diecezjalny” 4: 1928, nr 11, s. 1–2; Z. Łoziński, *List pasterski z okazji obchodu 10-lecia niepodległości*, „Piński Przegląd Diecezjalny” 4: 1928, nr 13, s. 1–3; T. Kubina, *List pasterski z okazji 10-lecia niepodległości Polski*, „Niedziela” 1928, nr 46; A. Lisiecki, *List pasterski z okazji 10-lecia powstania Polski*, „Wiadomości Diecezjalne” 1 XI 1928 r.; A. Lisiecki, *Kazanie wygłoszone w obecności Prezydenta Rzeczypospolitej z okazji 10-lecia wybuchu powstania śląskiego*, „Gość Niedzielny” 1929, nr 34.

³² J. S. Pelczar, *List otwarty do posłów diecezji przemyskiej, a pośrednio do wszystkich posłów Sejmu Ustawodawczego*, brak wydawnictwa, Przemyśl 1921, s. 1.

Po chwilach uniesień i radości z odzyskania przez Polskę niepodległości, przyszedł czas na refleksję nad relacją narodu i państwa. W wypowiedziach katolickich działaczy społecznych zwracano głównie uwagę na trudności związane z budowaniem państwowości polskiej. Ks. T. Kubina pisał, że „mamy Polaków, mamy warstwy polskie, ale nie mamy społeczeństwa polskiego”, opowiadając się za skierowaniem wszystkich sił narodu do pracy budowania państwa, a pozostawienia kłótni i waśni politycznych nad abstrakcyjnymi koncepcjami na czas późniejszy³³.

Ważnym elementem, mającym kształtować polską myśl katolicką o narodzie i prawdziwy patriotyzm, była historia, do której wielokrotnie się odwoływano, poszukując w niej czynnika współkształtującego naród. Historia jest tym elementem, który przywoływany jednoczy naród i jest jednocześnie przekąźnikiem ważnych wartości narodowych. W historii bowiem są zapisane takie wartości nadrzędne, jak: wierność tradycyjnym cnotom chrześcijańsko-narodowym, walka o byt narodowy i państwowość polską, które zdolne są pokierować ideowymi poczynaniami Polaków i zdynamizować ich zaangażowanie społeczne. Wskazuje ona także na duchową tożsamość narodu na przestrzeni dziejów³⁴.

W katolickim nauczaniu społecznym, zarówno w pasterskich listach biskupów, w kazaniach, jak i w publikacjach świeckich działaczy społecznych, odwoływano się do chlubnej historii z dziejów Polski. Przypominano pochodzenie – „my, pradziedzice tej ziemi, potomkowie Piastów i Jagiellonów”, wielkie zwycięstwa królów polskich nad wrogami Królestwa, konstytucję 3 Maja i bohaterską postawę pod zaborami³⁵. Dzięki pielęgnowaniu tradycji i pamięci

---

³³ T. Kubina, *Zadania socjalne polskiej inteligencji*. Referat wygłoszony na I-szym Zjeździe Śląskich Akademików dn. 7 VIII 1919 r., Bytom 1921, s. 10, por. s. 10–28. Por. M. Strzelecki, *Wątki narodowe i państwowe w katolickiej koncepcji wychowania społecznego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem narodowym a państwowym*, red. W. Wojdyła, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1999, s. 123–135.

³⁴ F. Sołtyk, *Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej wobec państwa i społeczeństwa*, [w:] *Wielka idea. Wielki cel. Przemówienia do młodzieży*, Poznań 1925, s. 33. Zob. E. Jabłońska-Deptuła, *Kościół – Religia – Patriotyzm (Polska, 1764–1864)*, Studium Kultury Chrześcijańskiej, Warszawa 1985, s. 3–14.

³⁵ Zob. D., *Dzień 3 Maja 1791 i jego znaczenie*, „Przewodnik Społeczny” 10: 1929, nr 4, s. 145 n.; Z. Łoziński, *Nauka pasterska wygłoszona w kościele katedralnym w rocznicę powstania styczniowego 1863 r.*, „Piński Przegląd Diecezjalny” 4: 1928, nr 3, s. 7–8; Z. Łoziński, *List pasterski z okazji rocznicy 3 maja*, „Piński Przegląd Diecezjalny” 6: 1930, nr 8, s. 1–3; J. Bilczewski, *Składka na uczniów, obrońców Lwowa*, 28 XI 1918 r., [w:] *Listy pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*, t. 3, Lwów 1924, s. 428; J. Bilczewski, *Odezwa do duchowieństwa z powo-*

o przeszłości Polacy stali się spadkobiercami nieśmiertelnych idei i mogli odnajdywać siebie jako kontynuatorów minionej historii.

Przy rozważaniu kształtu wychowania patriotycznego zwracano uwagę na jeszcze jeden z ważnych czynników konstytuujących naród, jakim jest sposób życia codziennego i obyczaje z nim związane, które są najczęściej wynikiem wspólnie kultywowanych tradycji, wspólnoty przekonań i zasadniczych idei społecznych. Naród, podkreślano, jest „wspólnością wytworzoną przez szereg odrębnych cech i właściwości charakteryzujących jego członków, wyposażoną w świadomość swej odrębności”³⁶. Ojczyznę więc stanowią także „te wszystkie zwyczaje, które powstawały latami całymi i które są właściwe każdemu narodowi”³⁷.

Wspólnotę narodu, jako najbardziej istotny czynnik, bez którego niemożliwe jest istnienie narodu, tworzy kultura narodowa. Wspólnota kulturowa wyzwala silne poczucie więzi narodowej, której wyrazem jest patriotyzm. I tak chcąc przyczynić się do zbudowania poczucia owej więzi narodowej, a także wykonując zwykły obowiązek chrześcijański, biskupi polscy, odwołując się do wspólnoty losów całego narodu nawoływali wszystkich wierzących w Chrystusa do pomocy żołnierzom i repatriantom powracającym do swych zubożałych domów po wojnie. Była to jednocześnie propozycja patriotyzmu konkretnego, dotyczącego problemów codzienności nowo powstałego państwa. We wspólnym liście w 1921 r. polscy biskupi pisali: „Rzadko kiedy czujemy się tak wzruszeni i tak wstrząśnięci jak dziś, kiedy myślimy o doli synów ojczyzny, powracających na jej łono. Bo jakież to przeciwieństwo pomiędzy tęsknotą dziecka narodu, które z uczuciem radości spieszy ku swej matce - ojczyźnie, a tym ciosem, nad wszelki wyraz straszliwym, który go właśnie na ziemi ojczystej dosięga. Samo już uczucie ludzkości, samo sumienie i serce chrześcijańskie, a nadto ta, tak wstrząsająca tragedia, wyrywa nam okrzyk z duszy. Wspomóżcie tych nieszczęśliwych i ratujcie ich”³⁸.

---

du wojny polsko-ukraińskiej, [w:] tamże, s. 430; J. Bilczewski, *Przemowa na uroczystej akademii w rocznicę 3 maja*, [w:] tamże, s. 479.

³⁶ R. Rybarski, *Naród, jednostka i klasa*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1926, s. 39. Zob. W. Szulakiewicz, *Narodowy wymiar historiografii edukacyjnej II Rzeczypospolitej*, [w:] *Idea narodu i państwa w kulturze narodów słowiańskich*, red. T. Chrobak, Z. Stachowski, Polskie Towarzystwo Religioznawcze, Warszawa 1997, s. 217–223.

³⁷ F. Zbroja, *Przemówienia do żołnierzy*, brak wydawnictwa, Warszawa 1919, s. 58.

³⁸ *Biskupi polscy duchowieństwu i wiernym w sprawie pomocy repatriantom*, „Kronika Diecezji Przemyskiej” 21: 1921, s. 138. Zob. A. Rosentreter, *List pasterski z powodu zakończenia wojny z 24 II 1919 r.*, Pelplin 1919; A. Rosentreter, *List pasterski: prośba o obfitą jałmużnę*, z 26 X

Podsumowanie

Miłość ojczyzny umacnia się w życiu narodowym i kształtuje przez narodowe i religijne wychowanie społeczeństwa. Patriotyzm nie jest jedynie wartością ludzką. U jego podstaw leży miłość do Boga, która promieniuje na wszystkich członków narodu. „Prawdziwa miłość do ojczyzny opiera się na głębokim przywiązaniu i umiłowaniu tego, co rodzime, niezależnie od czasu i przestrzeni (...). Siłą twórczą prawdziwego patriotyzmu jest więc najszlachetniejsza miłość (...). I choć człowiek stgawia wartości oczyste bardzo wysoko, to jednak wie, że ponad narodami jest Bóg, który jedyny ma prawo do tego, aby ustanawiać najwyższe normy moralne niezależnie od poszczególnych narodów (...). Stąd chrześcijańska miłość do ojczyzny to nie tylko troska o jej najwyższy rozwój gospodarczy, społeczny i kulturalny, ale także o rozwój duchowy i religijny”³⁹.

Wiara w jednego Boga, Twórcę norm moralnych i całego porządku przyrody, jest ważną pomocą dla zachowania szerokiego spojrzenia na inne narody, przy mocnym patriotyzmie. W życiu społecznym patriotyzm staje się wtedy elementem ładu i spokoju. Pedagogika patriotyzmu sprowadza się do: wychowania umysłu (nabywanie wiedzy o ojczyźnie w jej wymiarze historycznym i współczesnym), wychowania wyobraźni (kojarzących życie jednostki z symbolami narodowymi, zwłaszcza poprzez literaturę), wychowania uczuć (ubarwiają patriotyzm, a ich wyrazem jest udział w uroczystościach, szacunek dla symboli), wychowania woli (usprawnienie do działań zgodnych z poczuciem obowiązku patriotycznego), zasady indeksu (unikanie treści i znaków antynarodowych, zachowań ośmieszających patriotyzm) i wychowania w szacunku dla innych narodów⁴⁰.

1919 r., Pelplin 1919; A. Nowowiejski, *Odezwa go gospodarzy z 19 VII 1920 r.*, „Miesięcznik Pastorski” 1920, nr 12; M. Ryx, *Rozporządzenie w sprawie pomocy jeńcom z lutego 1921 r.*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej” 1921, s. 33; H. Przeździecki, *List pasterski w sprawie ofiarności na rzecz rodaków wyniszczonych przez wojnę światową z 16 I 1919 r.*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1919, s. 25–26; tenże, *List pasterski o pomocy ofiarom wojny z 4 VII 1919*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1919, s. 199–200; tenże, *List pasterski w sprawie pomocy współrodakom cierpiącym na Śląsku, z 24 VIII 1919*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1919, s. 232–233.

³⁹ *List Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie*, [w:] *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paryż 1975, s. 707–708.

⁴⁰ Zob. I. M. Bocheński, *O patriotyzmie...*, dz. cyt., s. 22–29; Redakcja, *Post-patriotyzm? Patriotyzm w czasach globalizacji i postmodernizmu*. Ankieta (A. Hall, A. Smolar, G. Górny), „Azymut. Dodatek religijno-społeczny redagowany przez Instytut Tertio Millennio” 2001, nr 8 (41), s. 2–4.

Współczesny świat cechuje ogromny zamęt ludnościowy. Masowe migracje, przemieszczenia, krzyżowanie się interesów narodowych są cechą nowego typu „wędrowni ludów”. W tej sytuacji patriotyzm jest wciąż poszukiwaną cnotą pozwalającą jednostce czuć się w świecie u siebie bez względu na dziejowe zawirowania i rozwijanie się w pełni człowieczeństwa.

Streszczenie: Artykuł podejmuje problematykę patriotyzmu, a dokładnie wychowanie do tej wartości. Patriotyzm jest zjawiskiem wieloaspektowym, złożonym, niezwykle ważnym we współczesnym świecie. Do patriotyzmu, jak do każdej duchowej sprawności, człowieka należy wychować. Ten wymóg w szczególności dotyczy działań ludzi wobec osób młodych, wchodzących dopiero w życie społeczne. Rolę pierwszych nauczycieli miłości ojczyzny spełniają rodzice i nikt ich nie jest w stanie w tej roli zastąpić. Wychowanie patriotyczne dokonuje się także poprzez aktualne świadectwo liderów i przywódców narodowych, stąd tak bardzo ważną rolę wychowawczą pełni postawa polityków, nauczycieli i ludzi prezentujących autorytet ważnych instytucji społecznych.

Słowa kluczowe: patriotyzm, Ojczyzna, wychowanie

Abstract: Article takes issues of patriotism or more precisely education for this virtue. Patriotism is a phenomenon multi-faceted, complex, extremely important in the modern world. Patriotism, like any spiritual fitness, the man must raise. This requirement particularly applies to the actions of people towards young people, entering only in social life. The role of the first teachers belongs to parents who love their homeland and no one is able to replace them in this role. Patriotic education is also carried out through a current leaders and national leaders, hence a very important educational role fully attitude of politicians, teachers and the people presenting the authority of important social institutions.

Keywords: patriotism, homeland, education

Literatura przedmiotu

- Abramowski E. J., *Pisma publicystyczne w sprawach robotniczych i chłopskich*, „Spółem” Związek Spółdzielni Spożywców R.P, Warszawa 1938.
- Adamski S., *W imię Ojczyzny polskim rodzinom*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1918.
- Adamski S., *Patriotyzm. Nasze względem Ojczyzny powinności*, Księgarnia św. Wojciecha, Poznań 1917.
- Augustyn św., *De libero arbitrio*, 1, 6, 14 PL 32, 1229.
- Bandurski W., *Praca i cierpienie*, Nakład Gubrynowicza i Syna, Lwów 1921.
- Bandurski W., *U trumny bohatera: trzy mowy wygłoszone/przez Władysława Bandurskiego*, Centralne Biuro Wydawnictw Naczelnego Komitetu Narodowego, Kraków 1918.
- Bocheński I. M., *O patriotyzmie*, Wydawnictwo Odpowiedzialność i Czyn, Warszawa 1989.
- Bilczewski J., *List pasterski na Wielki Post 1923 r. O miłości ojczyzny*, w: *Listy pasterskie, odezwy i mowy okolicznościowe*, (red.) J. Bilczewski, Nakładem Towarzystwa „Biblioteka religijna”, Lwów 1924, t. 3.
- Bilczewski J., *Orędzie do duchowieństwa: O zachowaniu się w chwili obecnej*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 19, 1919.
- Bilczewski J., *Orędzie do duchowieństwa o zadaniach tegoż w obecnej chwili*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 18, 1918.
- Bilczewski J., *Składka na uczniów, obrońców Lwowa, 28 XI 1918 r.*, [w:] *Listy pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*, t. 3, Lwów 1924.
- Bilczewski J., *Odezwa do duchowieństwa z powodu wojny polsko-ukraińskiej*, [w:] *Listy pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*, t. 3, Lwów 1924.
- Bilczewski J., *Przemowa na uroczystej akademii w rocznicę 3 maja*, [w:] *Listy pasterskie, odezwy, kazania i mowy okolicznościowe*, t. 3, Lwów 1924.
- Biskupi polscy duchowieństwu i wiernym w sprawie pomocy repatriantom*, „Kronika Diecezji Przemyskiej”, 21: 1921.
- Bocheński A., *Dzieje głupoty w Polsce*, Wydawnictwo Świat Książki, Warszawa 1988.
- Bocheński I. M., *O patriotyzmie*, Wydawnictwo Odpowiedzialność i Czyn, Warszawa 1989.
- Braun-Gałkowska M., *Patriotyzm - cnota zapomiana?*, [w:] *Szkoła miejscem kształtowania postawy patriotycznej*, red. J. P. Cichocka (seria: Biblioteka „Niedzieli”, nr 64), Częstochowa 1998.
- Chlebowski B., *Rozwój kultury polskiej*, Wydawnictwo Nakład Gebethnera i Wolffa, Warszawa 1917.
- Ciechanowicz J., *Droga geniusza*, „Polski Przewodnik”, Nowy Jork, 9 X 1998.
- Czajkowski J., *Budujcie nowe społeczeństwo. Społeczeństwo, naród, państwo w myśli Jana Pawła II*, Wydawnictwo Św. Stanisława, Kraków 1991.
- de Munnynck O., *Patriotyzm a nacjonalizm*, „Prąd”, 14, 1926, nr 3.

- D., *Dzień 3 Maja 1791 i jego znaczenie*, „Przewodnik Społeczny” 10: 1929, nr 4.
- Dębowska M., Koziar, J., *Patriotyzm gospodarczy*, „Niedziela”, 2004, nr 23.
- Giertych J., *My nowe pokolenie. O harcerskiej służbie w Polsce*, Skład Główny w księgarni Ossolineum Warszawa 1929.
- Helsztyński S., *Bohater Warszawy. Ksiądz kapelan Ignacy Skorupka 1893–1920*, brak wydawnictwa, Poznań 1937.
- Kłoskowska A., *Kraj, do którego się wraca. Czym jest ojczyzna dla lubelskich studentów*, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. J. Bartmiński, Wydawnictwo Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej, Lublin 1993.
- Kowalczyk J., *Miłość ojczyzny w nauce św. Tomasza z Akwinu*, Wydawnictwo Pallotinium, Poznań 1975.
- Kruszyński I., *X Tydzień Społeczny Odrodzenia*, „Prąd”, 18, 1931, t. 21.
- Kubina T., *List pasterski z okazji 10 - lecia niepodległości Polski*, „Niedziela”, 1928, nr 46.
- Kubina T., *Cud wiary i polskości w Ameryce*, Niedziela, Częstochowa 1927.
- Kubina T., *Zadania socjalne polskiej inteligencji*. Referat wygłoszony na I-szym Zjeździe Śląskich Akademików dn. 7 VIII 1919 r., Bytom 1921.
- Kwiatkowski F., *Posłannictwo zmartwychwstałej Polski. Wiązanka myśli na czasie*, Wydawnictwo ks. Jezuitów, Kraków 1929.
- Jabłońska-Deptuła E., *Kościół – Religia – Patriotyzm (Polska, 1764–1864)*, Studium Kultury Chrześcijańskiej, Warszawa 1985.
- Janion M., *Wobec zła*, Wydawnictwo Verba, Chotomów 1989.
- Lewandowski J., *Naród w nauczaniu kardynała Stefana Wyszyńskiego*, Wydawnictwo Archidiecezji Warszawskiej, Warszawa 1989.
- Lisiecki A., *Kazanie wygłoszone w obecności Prezydenta Rzeczypospolitej z okazji 10-lecia wybuchu powstania śląskiego*, „Gość Niedzielny”, 1929, nr 34.
- Lisiecki A., *List pasterski z okazji 10-lecia powstania Polski*, „Wiadomości Diecezjalne”, 1 XI 1928 r.
- List Episkopatu Polski o chrześcijańskim patriotyzmie*, [w:] *Listy pasterskie Episkopatu Polski 1945–1974*, Paryż 1975.
- Łepkowski T., *Polska – narodziny nowoczesnego narodu*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1967.
- Łosiński A., *Instrukcja dla księży zakładających Polski Związek Ludu Katolickiego z 21 XI 1918 r.*, „Przegląd Diecezjalny”, 1918.
- Ojciec św. o zadaniach Polski, „Prąd”, 18: 1931, t. 20; Walny Zjazd Delegatów Stowarzyszenia Chrześcijańsko-Narodowego Nauczycieli Szkół Powszechnych, „Prąd”, 21: 1934, t. 27.
- Łoziński Z., *List pasterski z okazji 10-lecia ogłoszenia przez Radę Regencyjną niepodległości Polski*, „Piński Przegląd Diecezjalny”, 4: 1928, nr 11.
- Łoziński Z., *List pasterski z okazji obchodu 10-lecia niepodległości*, „Piński Przegląd Diecezjalny”, 4: 1928, nr 13.

- Łoziński Z., *Nauka pasterska wygłoszona w kościele katedralnym w rocznicę powstania styczniowego 1863 r.*, „Piński Przegląd Diecezjalny” 4: 1928, nr 3.
- Łoziński Z., *List pasterski z okazji rocznicy 3 maja*, „Piński Przegląd Diecezjalny” 6: 1930, nr 8.
- Łoziński Z., *Chrześcijańska Miłość Ojczyzny i Praca Narodowa*, Drukiem i nakładem drukarni i zakładów litogr. J.B. Lange, Tow. AKC, Gniezno 1919.
- Łukomski S., *List pasterski z okazji 10-tej rocznicy niepodległości*, „Wiadomości Kościelne Diecezji Łomżyńskiej” 1928, nr 9.
- Markiewicz B. B., *Trzy słowa do starszych w narodzie...*, Wydawnictwo Michalineum, Marki 2000.
- Michalski K., *Nova et vetera*, Rzym 1979.
- Nowak J. R., *Patriotyzm czy kosmopolityzm?*, „Nasza Polska” 1998, nr 24 (142).
- Nowowiejski A., *Odezwa go gospodarzy z 19 VII 1920 r.*, „Miesięcznik Pasterski” 1920, nr 12.
- Ossowski S., *Analiza socjologiczna pojęcia ojczyzny*, „Myśl Współczesna” 1946, nr 2.
- Ossowski S., *O ojczyźnie i narodzie*, Państwowe Wydawnictwa Naukowe, Warszawa 1984.
- Pelczar J. S., *List otwarty do posłów diecezji przemyskiej, a pośrednio do wszystkich posłów Sejmu Ustawodawczego*, brak wydawnictwa, Przemyśl 1921,
- Polak K., *Oblicza patriotyzmu*, „Tygodnik AWS”, 1999, nr 34.
- Przeździecki H., *List pasterski w sprawie ofiarności na rzecz rodaków wyniszczonych przez wojnę światową z 16 I 1919 r.*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1919.
- Przeździecki H., *List pasterski o pomocy ofiarom wojny z 4 VII 1919*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1919.
- Przeździecki H., *List pasterski w sprawie pomocy współrodakom cierpiącym na Śląsku, z 24 VIII 1919*, „Wiadomości Diecezjalne Podlaskie” 1919.
- Prus B., *Kronika tygodniowa z 3 marca 1906 r.*
- Rode M., *W służbie Boga i Ojczyzny. Sylwetki wielkich Polek: J. Karskiej, M. Darowskiej, M. T. Ledóchowskiej i J. Zamoyskiej*, Nakładem Seminarium Zagranicznego Potulice 1935.
- Rosentreter A., *List pasterski z powodu zakończenia wojny z 24 II 1919 r.*, Pelplin 1919.
- Rosentreter A., *List pasterski: prośba o obfitą jałmużnę, z 26 X 1919 r.*, Pelplin 1919.
- Rożej S. J., *Religijny wymiar Jasnej Góry w życiu polskiego narodu*, [w:] *W kierunku religijności*, red. B. Bejze, Wydawnictwo ATK, Warszawa 1983.
- Rybarski R., *Naród, jednostka i klasa*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1926, s. 39.
- Ryx M., *Rozporządzenie w sprawie pomocy jeńcom z lutego 1921 r.*, „Kronika Diecezji Sandomierskiej”, 1921.
- Strzelecki M., *Wątki narodowe i państwowe w katolickiej koncepcji wychowania społecznego w okresie Drugiej Rzeczypospolitej*, [w:] *Wychowanie a polityka. Między wychowaniem narodowym a państwowym*, red. W. Wojdyła, Uniwersytet Mikołaja Kopernika, Toruń 1999.

- Sołtyk F., *Stowarzyszenie Młodzieży Polskiej wobec państwa i społeczeństwa*, [w:] *Wielka idea. Wielki cel. Przemówienia do młodzieży*, Poznań 1925.
- Sopuch S., *W groźne dni dla Ojczyzny Warszawa u ołtarza świętych patronów Polski*, Kraków 1920.
- Szulakiewicz W., *Narodowy wymiar historiografii edukacyjnej II Rzeczypospolitej*, [w:] *Idea narodu i państwa w kulturze narodów słowiańskich*, red. T. Chrobak, Z. Stachowski, Polskie Towarzystwo Religioznawcze, Warszawa 1997
- Tomasz z Akwinu, *Summa theologica*, II-II, q. 101, a. 2, ad 3.
- Tazbir J., *Służba ojczyźnie, służba sakiewce*, „Polityka”, 2004, nr 2.
- Teodorowicz J., *Cud nad Wisłą*, „Na przełomie”, Poznań 1923.
- Wasilewski Z., *O życiu i katastrofach cywilizacji narodowej*, Nakładem Księgarni i Składu Nut Perzyński, Niklewicz i Sp., Warszawa 1921.
- Winkowski J., *Patron braterstwa młodej Polski*, Drukarnia W. L. Anczyca i Spółka, Zakopane 1926.
- W. K., *Na dziesięciolecie niepodległości Polski*, „Przewodnik Społeczny”, 9, 1928, nr 10.
- Włoszczewski S., *O czasie pracy z punktu widzenia interesu narodowego*, Księgarnia Kroniki rodzinnej, Warszawa 1922.
- Zbroja F., *Przemówienia do żołnierzy*, brak wydawnictwa, Warszawa 1919.
- Żmudzki J., „Vaterland” i „Heimat” w nowej rzeczywistości niemieckiej, [w:] *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*, red. J. Bartmiński, Instytut Europy Środkowo-Wschodniej (seria: Pogranicze, nr 1), Lublin 1993.